

A legnagyobbak közül való, és talán a legmodernebb magyar író. Ha más nyelven írt volna, a XX. századi próza megújítói közt tartanák ma számon, hisz nem ok nélkül emlegetik egyesek Proust idősíkokat egybemosó művészetének magyar rokonaként. Európai rangjával azonban úgy vagyunk valahogy, mint a Kemény Zsigmondéval vagy az Adyéval: érezzük, tudjuk, hogy méltó rá, de azt is érezzük, mennyire nehéz — szinte lehetetlen — fordításban újravarázsolni különös írói világát, hangulatainak, hangjának meghittségét, a magyar prózában egyedülálló líraiságát.

Ugy tudott mesélni, mint Jókai (írt is annyit), olyan éles szemmel figyelte meg kora különceit, mint Mikszáth (akitől sokat tanult), és annyira tudott bánni a nyelvkinálta hangulat-lehetőségekkel, mint senki más a századelő magyar írói közül.

Múltat őrző modernség a Krúdyé. Művészetében egyeztetni tudja a letűnt századok hangulatát, a nyíri csendet a nagyvárosi ember bonyolultabb gondolat- és érzésvilágával; Kosztolányival szólva: „magyarsága ősi“ és mégis „európai magyarság“. A XIX. és a XX. század lelkiülete élt benne egyszerre. A századfordulón hirtelen világvárossá növő Budapest színes — éjszakai — világában, Óbuda kiscocsmáiban sem válik meg szülőföldje emlékeitől, a betyárromantikát ébrentartó Nyírségtől, ahol — úgy érezte — még a szél is „oly szűzen, tisztán, üdén zúgott, mint a forrás, midőn a sziklából kibuggyan“. De hallgassuk csak tovább a nyíri tájra emlékező író: „Nem adtál magadból egy talpalatnyi földet sem, mégis jobban szeretlek téged, mintha uradalmaim terülnének el öleden. Változa-

tos táj vagy, amilyen örök változatosságú a kalendárium, amely az én időmben még az ablakszögön függött, és a Luca-napi vásárkor került a házhoz, hogy szórakoztató mondanivalóival az első tavaszi napig elmulatassa a tető alatt meghúzódott családokat. Télen nincs is mit keresni ezen a tájon, mert olyan ez, mint ama történelmi korszak, amikor a nemzet még álomba merült, hogy erőt gyűjtsön a további viszontagságokhoz. A nagy lángra lobbanások után, a Rákóczi-, Kossuth-felkelések után következtek el a nemzetnek telei, amint a tájakra jön a hó, midőn az utolsó pásztortűz is kialudt a messzeségben... Jobban kedveltem a fagyos, őszi fákat, mint a nőket. A mezőket, amelyeken úgy közelgett a köd, mint egy északi regényben a melankólia. [...] A lélek észrevétlenül és tudatlanul komponál meséket, melyekből mint földöntúli zene csendül elő a hullámmormolás, a nyírek susogása és víz felől kerekedő esti szellő dalja, mintha ezer fátyol-szöveten át hallgatnánk túlvilági szellemek muzsikáját, s elmosódottan, halkán szűrődik a légen át egy távoli faluból az esti harangszó."

Századunk számos magyar költőjét megihlette (regényt is írtak róla), igaz és mély vallomásra készítette az utódokat. Ady a küzdelmekben megfáradt, múltba menekülő Krúdyt idézi két versében is, Juhász Gyulát a konok szomorúságban fogant sírva-vigadás gordonkahangja, Kosztolányit ősrégi bánata ejti meg, Dutka Akos képzeletében a Krúdy-művek ódon színhelyei, múltbavesző hangulatai fakasztanak emléket, Veöres Sándor „gyászzenéjé”-ből a lélek szaggatásait érezzük ki, Illyés Gyula a népi-nemzetit és az örök emberit megvallani tudók közt írja le nevét.

Sokat írt, mohón és színesen élte az életet. Társadalmi konvenciókkal, szokásokkal nem törődött, nem tudott elviselni semmiféle kötöttséget sem a mindennapi életben, sem íróként. Nem csatlakozott egyetlen irodalmi irányzathoz, írói csoportosuláshoz sem. Szállodákban, mulatókban, lóversenyeken ugyanolyan járatos, mint a művészvilág-

ban. „En írónak készültem: semmi másnak“ vallotta meg ötvenedik születésnapján.

Sokakban még ma is a szertelen bohém, a legendák Krúdyja él: az éjszakai lokálokban otthonos, a huszártiszteket megleckéztető szálfagegyenes férfi, a kártyacsaták, párbajok, szerelmi kalandok hőse.

Nem akarjuk utólag se „szabályossá“ simítani Krúdy Gyula valóban regényesen érdekes életét, hiba lenne azonban nem észrevenni: a több évtizedes, elég gyakran nagyon is rejtélyes mendemondák igen-igen elhomályosították Krúdy művészarcát; olykor már-már az életművet torzították el. Ha majd valaki könyvet ír róla, legendák szertefoszlásával kell kezdenie, anekdoták tömkelegéből kell kihámozni igazi művészi, emberi egyéniségét. S ami még fontosabb: arra kell választ keresni, miként épült be ez a különös élet a különös színekben csillogó Múbe. Sőtér István másfél évtizeddel ezelőtti szép Krúdy-portréjában nem pusztán az újrafelfedezés megkönnyítése érdekében óvott attól, hogy Krúdy jellemét és „eszményekért hevülő lelkiületét“ azonosítsuk azzal az éjszakai világgal, amelyben annyira benne élt; mint ahogy Fėja Géza sem „megszépitő“ céllal vállalkozott nemrég legendatépésre.

A budai kiskocsmák gőzéből inkább egy, a maga belső világába zárkózó író arca villan elénk. Egy vasárnapi hajnalon írta feleségének: „Kedvesem, a kávéházban ülök, négy óra van, arra gondolok, hogy reggelre tán meghalok. Ezért egyet-mást el kell mondanom, a piros ceruza zsebemben van, könnyen írhatok. [...] Nekem naponta szükségem van 2—3 órás magányra, amikor dolgozom. [...] Ezért élek még, ezért nem haltam meg, mert minden nap egyedül voltam darab ideig.“

Igy „mulatott“ nemegyszer, az élet élvezőjét ilyenkor is az íráskényszer gyötörte.

Alig múlt tizennégy éves, amikor első novellája napvilágot lát; amire érettségizik csaknem száz írását olvashatja különböző lapokban. Tizennyolcadik évében van, amikor Nyíregyházáról „az akácos

kisvárosból“ (az ő szavai) — rövid debreceni, illetve váradi újság-íróskodás után — Budapestre kerül. „Hirtelen tettvágy, akaraterő-ambíció, bátorság lepte meg félénk szívemet. Indulni s menni... Új emberek, új életek kerülnek az utamba, a régi ház füstölgő kéményével, alvó eperfáival majd elmarad a hátam mögött...” — olvassuk későbbi önvallomásában. (N. N.)

Első regényében megírja: tétován áll meg a hatalmas paloták és a körülötte hullámzó sokaság láttán, hogy aztán az élni és írni vágyó ember nagy akarásával vesse bele magát a nagyváros zajos életébe, fárasztó éjszakáiba.

1897-ben keltezett leveléből tudjuk, „keresve keresi“, sőt kéri a kritikát: „Fiatalkor kezdő vagyok, igen tisztelt uram, és belátom, hogy csak úgy haladhatok előre, ha tisztelettel tudomásul veszem a kritikát.“ Sok idő — majdnem húsz év — telik el, amíg igazi hangját megtalálja: 1911-ben a Nyugat kiadásában megjelenik a saját élményekkel átszőtt Szindbád-történetek első könyve, a Szindbád ifjúsága. Bár maga az író egyik vallomásában tagadja, hogy ő lenne az Ezeregyéjszaka meséiből választott hős alakmása, mentegerőzését nem tudjuk — nem lehet — elhinni. Igaza van a Krúdy-művet tanulmányozó Szabó Edének: a túlzó azonosításokat akarta ellen-súlyozni e nyilatkozattal. Erről tanúskodnak maguk a történetek is: az író ifjúságának színhelyei, hajdani élmények elevenednek meg ezekben az írásokban: százados tölgyek csendje, polgári otthonok, amelyeknek függőnyei ugyanazon a helyen voltak megakadva, mint másfél évtizeddel azelőtt, kis vendégfogadók, amelyekben valamikor ismeretlenül üldögélt, messzi felvidéki és alföldi akácfás városok néptelen utcái. Mászor bolthajtásos sikátorokban, elfelejtett emberek között, régiségkereskedésekben találkozunk Szindbáddal. Megsárgult képes újságokból másolják a divatot Krúdy bősei, s a samoá-függönyöknek mintha az lenne a rendeltetése, hogy a csendes kisvárosi otthonok egyhangúságát megvédjék a külvilágtól. Alomvilágban élnek itt az emberek, mit sem tudva a gyújtó szenvedélyekről, ahogy Krúdy mondja: „mintha egy elzárt levelesláda vagy ócska

rubaszekerény fiókjában töltenék napjaikat“. Van hőse, akiről („mert bizonyosan mindig borosüveg mellett üldögélt éjszaka“) még a halál is megfélemezik.

Ilyen a Szindbád-könyvek világa, és épp ezek az emberek, az ilyen hangulatok nem hagyják nyugodni az álmok vándorát.

Szindbád szerette az élet apró örömeit. Szeretett ábrándozni és szerelmet vallani, szerette a hófúvásos időjárást, a vidéki tánciskolát és az őszi liget vérfoltos leveleit, az elhagyott szélmalomokat, a melankolikus kocsiutat a hegyek között és a vándorcirkusz lovarnőjének mosolyát. Szerette az elhunytak hangjait őrző régi házakat, a fogadók öblös poharait, a zárdába lépők utolsó világi gondolatát, a kisvárosok álmodozó asszonyait, szeretett bűvárnokodni egykori kalendáriumokban, szemlélődni régiségboltokban, megcsodálni a megkopott fényű bútorokat, elmerengeni egy-egy pókhálón a rózsakoszorús rármák közé szorított fényképeken, szeretett szomorú szemű varrólányok fölé hajolni, kopottas postakocsin döcögni, elmélázni csendes patakok partján, regényes kalandokba keveredni, rozsdás sírkerítéseknek támaszkodni, álmos óbudai délutánokon andalogni; szerette a rozmarinillátot és a síró őszi szelet, a csendes szót és a mély hangú hegedűt. Szeretett álldogálni bolthajtásos hidakon, cél nélkül kóborolni a világban, régi könyvekbe belemerülni, szokatlan helyzetek hőse lenni; szeretett volna gyóntatóatyja lenni a jezsuiták templomában, nőnevelőben fiatal tanár és nagybetűs az imádságban. Szerette a régi házakat, régi barátokat és régi órákat, a divatját múlt ruhákat, az álarcosbálokat és a romantikát, a falusi házakat, amelyeknek falairól az ősök nézegetnek alá, szerette a pirosló alkonyatot és a dércsípte leveleket; szeretett magányos sétákon életről, halálról és egyéb szomorúságról gondolkodni, szerette a rózsaszínű felhőket, a holdas szerelmes estéket, a régi magyar nótákat, a hárs és az orgona illatát, az őszi szél zúgását s a messzi elhangzó harangszót.

És szerette magateremtette ábrándvilágát.

Ezt a világot, ezeket a hangulatokat idézi valamennyi Szindbád-könyv (Szindbád utazásai 1912., Francia kastély 1912., Szind-

bád: A feltámadás 1916., Szindbád megtérése 1925., Purgatórium 1934). A hős legtöbbször céltalanul bolyong múltjának tájain, maga sem tudja, mi űzi-hajtja. „Magam sem tudom, miért járok oly gyakran e városba. Tán mert régi tornyok vannak benne, és Medve, a Francia kastély régi portása már igen jól tudja minden szeszélyemet” — tépelődik révedező céltalansággal. Egy gondolat, egy fellobbanó érzés, egy már-már eltemetettnek hitt emlék elég ahhoz, hogy Szindbád útra kerekedjék; néha csak azért hagyja maga mögött a várost, mert vonzzák azok a régi falusi, cserépkályhás házak, amelyekben nagyapja kortársai éltek valamikor. Ilyenkor nemcsak a városból szakadt ki, hanem a mából is. Egy mozdulatlan múlt támad fel benne: „Mintha századokról századokra semmi sem változnék a magyar vidéki életben. Az emberek kicserélődnek, de ugyanazok ülnek helyükbe. Mintha csak egy furcsa tréfa volna a születés, a halál, a menyegző. Az ősök ülnek most is az asztalnál. Asszonyban, gyermekben ismétlődnek. A szélkakas forog a háztetőn, az eső, a vihar éppen úgy beköszönt, mint száz esztendő előtt, és sem a nyugatról közeledő felhő, sem a messze elterülő mező nem látszik tudomást venni, hogy nem száz esztendő előtti ember ül az ablaknál. A hó leesik, a kályhában ropog az erdei fa. A mostani házigazda éppen úgy dörzsölgeti össze a kezét a kandalló előtt, mint az ősapja. Egészen bizonyos tehát, hogy a falon függő, festett nagyapák és ősapák nem mentek el innen.”

Írói világa megjelenítésének legfőbb eszköze az emlékezés: térben és időben nehezen elhelyezhető események, hangulatok sejlenek fel írásaiban — halk, letompított hangon. Joggal nevezte Schöpflin a Szindbád utazásait lírai hangulatú emlékképek sorozatának, finom érzékkel tapintva ki a visszaemlékezések „bánatos humorá”-t. Minden érdekli Krúdyt, ami emlék, amire emlékezni lehet: öreg tornyok harangjainak hangja, bajdani valcerek ritmusa, régen látott poros kirakatok fakult képei éppúgy, mint az emlékkönyvekbe préselt virágok színéhez hasonlító arcok. „Senki se veheti el tőlünk azt, ami egyedül a miénk: emlékeinket” — jegyzi meg az író egyik

könyvének előszavában. Megbonthatatlan hangulatban szelídülnek emlékezéssé Szindbád-Krúdy egykori élményei. Ime:

„Minden csendes, tiszta, szűzies volt, egy öreg varjú lomba, fekete szárnyaival barna árnyként repült el a tó felett.

Szindbád csendesen nézelődött jobbra és balra, a kert néptelen volt, a rombadőlt kastély a hó alatt terült el, mint az örök enyészet.“

Ez a szomorkás hangulat a későbbi Szindbád-novelláknak méginkább sajátja lesz, s a romantikus érzelmeket, fordulatokat — Szauder József figyelte meg — mind jobban átszővi majd a szatíra, helyenként az önirónia.

De másról is tanúskodik az előbbi néhány sor: Krúdy impresz-szionizmusáról, szimbolizáló hajlamáról.

A korabeli kritikusokat a Szindbád-történetekből áradó sajátos hangulat ragadta meg elsősorban, az „emlékek vándora“, a „múltak méla utazója“ (Nyugat, 1911). „Amit elbeszél, az nem fontos többé, a fődolog a hang, ahogy elbeszéli, a visszaemlékezés bána-tos humora“ — olvassuk a Vasárnapi Újság 1912-es évfolyamában. Hasonlóan vélekedik ugyanebben az évben a Magyar Hírlap recen-zense is: A Krúdy írása mindig úgy hat, mintha valaki, akinek mély és szép hangja van, egy puhára párnázott karosszékekben ülve csen-desen beszélne.

Es akárcsak a Szindbád-novellák, ismert regénye, A vörös pos-takocsi nem mindennapi helyzetek, lelkiállapotok átélése. Nincs egy-séges cselekménye, mintha az író nem törekedne a cselekményszá-lak egységbefogására, mintha nem is az egész lenne számára a fon-tos, hanem a rész. „Vannak dalok, amelyeket sohasem énekelnek végig“ — mondja Krúdy egy helyt a regényben. Egész művészetét jellemző ez a mondat. Általában ilyenek Krúdy Gyula művei: nincs kezdetük és nincs végük, a lírai hév és a részletező elbeszélés észre-vétlenül olvad egymásba bennük. Az író valósággal belefeledkezik a mesébe, a hangulatba, s az események egymásutániségát kifejező idő értelmét veszti. A Francia kastély egyik fejezetének alábbi so-

rait akár *ars poetica*i vallomásként is értelmezhetjük: „Nagyon nehéz meghatározni, hogy mennyi idő múlik el a regényben egyik fejezettől a másikig, olvastam már olyan regényt is, ahol a nagyanyák még a várkertben bújosdit játszanak egy helyen, míg a másik oldalon már a templomba falazzák be koporsójukat. Scott Walter tudná csak megmondani, hogy mi történt közben.”

Akármennyire a jelenben élnek Krúdy hősei, a múlttól nem tudnak — és nem is akarnak — szabadulni, és valahogy a jövőjükéről szőtt álmaik is mindig a messzi múltba gyökereznek.

Nagyvárosba került művésznőjét már az is boldoggá teszi, ha arra gondol, hogy Rezeda úr (sok tekintetben önarckép ez a hős is) olyan könyvből olvas majd fel, amelyből ő még egy sort sem tud, de amelyikre egy egész életen át vágyódott, s A vörös postakocsi első kiadásának bevezetőjében Krúdy azért mond köszönetet a regényt folytatásokban megjelentető Kiss Józsefnek (A Hét szerkesztőjének), mert a hősök megválasztásában szabad kezet adott, mert „a történésben sem kívánja azt a bizonyos valószínűséget, amelyre az írók a közönséget szoktatták”.

A múltba, őszi tájakra, Óbuda ódon utcáiba, bohémek közé viszi el a vörös postakocsi Krúdy különceit. Olyan emberek közé, akiknek a vágyaik is furcsák: a dúsgazdag Alvinczi Eduárdot az a tudat teszi boldoggá, hogy van valahol egy tölgyfaerdősége, ahol neki hull a makk a százesztendős jákóról; Rezeda Kázmér a kikoptott kövek mélyedéseiről azt szeretné megállapítani, melyiken fedezheti fel a császárszemlyés pék és melyiken a grófné párizsi cipőjének nyomát. A valóság és a látomás rendkívül finom, mondhatni észrevétlen egymásbajátszásának vagyunk tanúi itt is, a régmúlt szinte-szinte álmoképszerűen sejlik fel, és nemegyszer az emlék is emléket idéz. Mintha az álom igazabb lenne, mint az élet, Krúdy kifejezését használva: „az élet álom”. Vagy ahogy a regény egyik hősnője magyarázza: — „Éjjel jobban tudnám elmondani, mert éjjel mindnyájan eszembe vannak.”

A vörös, postakocsit olvasó Atyból épp az író hangulatteremtő ereje váltotta ki az elismerő szavakat. A tovatűnő ifjúság érzékeny művészi feltámasztását csodálta, s a nagyvárosnak mint színtérnek csak annyiban tulajdonít szerepet, amennyiben az módot ad eldallolni a tegnap „boszorkányos muzsikájú dalát”. Ezért írja le kétszer is a Nyugat hasábjain közölt rövid méltatásában: „könnyes, drága, gyönyörű könyv”, és ezért tenné oda mottóul az Anyeginből választott idézet mellé Petőfi négy sorát a Tündéralomból. Ma már látjuk: Krúdy regénye művészi korrajz is egyben, a polgárosodó nagyváros „szabálytalan” freskója.

Az 1916-ban megjelentetett Aranykéz utcai szép napok című novellagyűjteményének (Féja Géza szerint ezekben a novellákban „érett aszúvá Krúdy lírája”) bevezetőjét szokták megidézni Krúdy Gyula művészi valóságvágyának tanúságául. Nem ok nélkül. „Ők voltak az írók — a régiek —, manapság semmit sem tudunk. Írom ezt negyvenedik évem felé, midőn több mint húsz esztendeje apró betűkből tengetem-lengetem életemet. Éltem. Szervedtem. Sírtam... Mennyit szerettem volna írni, ami igaz! [...] Az emberek hiányoznak a könyveimből, akiket mindenkinél jobban ismerek, ugyanezért leírni nem merem őket” — sóhajt fel fanyar elégedetlenséggel csaknem negyedszázados írói múltjára visszatekintve (Kiemelés tőlem — K. D.). Az élet mélységeit felfedni óhajtó művész vallomása ez az előhang; és ha a kötet darabjaiban nem is kapjuk az életnek azt a teljesebb realitását, amelyet az írói igény után elvárunk — a költészetté varázsolt mesékben (amilyen a mi válogatásunkban is szereplő Férfimese vagy a Pesten lakott egy fuvalás) a lélek legbensőbb titkai sejlenek fel. Valahogy úgy, ahogy az egyik novellát indítja. „Az egész élet hasonlatos volt egy régi német fametszethez, amelyet egy szelíd költő verseire csináltak Nürnbergben” (Fáj).

A mind jobban magányba, önmagába zárkozó író csendes resignációja az Aranykéz utcai szép napok. Ahogy Szindbád cselekvő hősből egyre inkább szemlélőjévé válik az életnek, a kalan-

doknak, ugyanúgy az „őszí utazások“ élményei közé mind több melankólia és kiábrándultság vegyül. Amikor másodszor ülteti be utasait Krúdy a kopott postakocsiba, már tisztában van azzal, hogy „a táncosnők sem mindig táncolnak a színpadon, olykor sírva bent terengnek otthon a kis garniszállóban“. Tovább idézve az Őszí utazások 1916-ban papírra vetett Előhangját: „A tar őszi gallyak elsodorták a postakocsis büszke kürtőkalapját, félni lehetett, hogy a kerék felmondja a szolgálatot. Ősz van, messzi tájon ásít a bánat és életunalom; az árok fakó bokrain versenyt fut a vörös postakocsi árnyéka, míg egyszer végképpen eltűnik az árnyék... A ka-landos postakocsit, sok szép utazásoknak tanúját, nők mosolyának és könnyének okozóját, betegek elaltatóját és gyermekek mulattatóját az udvar sarkába taszítják. Egy öreg kereskedő vetődik a tájra, megvásárolja az értéktelen limlomot, míg valaki majd kitálálja a fáradt kerekekről, hogy Mária Terézia utazott a hintón.“

A magányos, fáradt Krúdy hangja ez, azé az emberé, aki egyre inkább megszereti a csendet, az egyedül való hosszú estéket s a még hosszabb éjszakákat, mint Szabó Ede írja 1970-ben megjelentetett Krúdy portréjában: az író „fanyar ízét érzi annak is, amit ír, a szerepjátszásnak, a stilizálásnak, a menekülésnek“. A Napraforgó című regénye (1918) valóban Rezeda Kázmér alkonya, Krúdy ekkor már saját álmaiban „keres társaságot“. És írjuk ide egyik közügyi megnyilatkozását is: „Elballagott a régi idő. Az újszülött még sivalkodik, de majd megemberesedik, és még sok örömiünk telik benne [...]. A népnek, sokáig bolondított, jelszavakkal vá-góhídra vagy követválasztásokra vitt népnek kell legelőször fel-nyitni a szemét, megmutatni neki a történelmi hazugságokat...“ 1918 forradalmas napjai rázzák fel remeteségéből: cikkben üdvözl-i a birtokát szétosztó Károlyi Mihályt, 1919-ben helyettes szerkesz-tője lesz a rövid ideig megjelenő Néplapnak, javaslatot készít Buda-pest utcáinak újbóli elnevezéséhez. (Példaként egy-két javaslatát: „Javaslom, hogy a Ferenc József teret Október 29 térnek ne-vezzzék el, miután 1918. október 29-én ott lőttek utoljára a szabad-

ságot követelő nép közé. A tér eddig a régi királyról volt elnevezve, akire többé nem szívesen emlékszünk.

Javasolom, hogy az Országház teret Népszava térnek nevezzék el, miután ott kiáltották ki a diadalmas köztársaságot.

Javasolom végül, hogy a Városligetet Köztársaság-ligetnek nevezzék el, miután ez Budapest legnagyobb beépítetlen területe, ahol a munkásgyűléseket tartani szokták.“)

Elképzeléseit nem látja teljesedni, és bár „nemzeti ideálokat“ keresve ad fel eddigi nézeteiből. Pekár Gyula lapja a „megsértett nemzeti szellem“ nevében indít ellene támadást.

A következő év nagy művet hoz: 1919-ben írja az Asszonyságok díját. A Krúdy által annyira ismert világ, hajdani külvárosok — a Józsefváros, a Ferencváros — mindennapjai (éjszakái) kelnek életre a regényben. Czifra János temetésrendező, aki eddig csak hallottakként ismerte az embereket, most megismerkedik életükkel is. Ahogyan másik éjne, az Alom fokozatosan rádöbbsenti igaz érzelmeire, úgy kerül közelebb az „élők“-höz, ismeri meg a lélek legrejtettebb, már-már tudatalatti rétegeit. Krúdy kimagasló művészi teljesítménye a látás, illetve a láttatás kettősségében mutatkozik meg: a démonikusnak, az álomszerűnek és a „külvilág“ tárgyias rajzának ötvözésében. A való élet dermesztő képeit bontja ki abból is, ami irreális. Egyik ilyen képe: „Ismertem ezeket a sápadt arcokat, amelyeket korán eljegyzett magának a bánat és a hervadás. Minden éjjel láttam ezeket a kifestett szemeket, vörös ajkakát, piros füleket, frissen borotvált állakat, gyűrött gallérokat, izzadt frakkokat, poros táncpököket, mandzssettába gyűrt piszkos zsebkendőket, kétfelé álló fülű pénztárcákat, halottként fehérlő virágokat, kihunyt fényű ékszereket, gyöngyöket, szétesett frizurákat, s mindig azt gondoltam, hogy vajon hová mennek most ezek, hogy kipihenjék magukat, estére felfrissüljenek arcok és cipőtálpak, kedvek és szemek, ékszerek és fehér szoknyák...“

Nyelvi eszközeit, a megjelenítés formáját tekintve a nagy Krúdy-művek közé tartozik az Asszonyságok díja. A látomás, a

lélektani analízis és a leírásokban megmutatkozó tárgyiasság fegyelmezett egyesítése kevés írásában olyan sikerült, mint itt.

Az utolsó tíz esztendőben újabb jelentős alkotások — Nagy Kópé, Hét bagoly, N.N., Őszi versenyek, Boldogult úrfikoromban... Az élet álom — jelzik a csúcsot. Csaknem valamennyiben ott érezzük azt az igényt, amelyet a 20-as évek derekán így fogalmazott meg egyik cikkében: „[...] valami nagy-nagy regényt szeretnék írni, amelyben benne volna mindaz, ami eddig megjelent könyveimben itt-ott szétszórva benne van. Egy igen nagy regényt arról a korról, amelyet átéltem, amelyet saját szememmel láttam létrejönni és elmúlni.” A Hét bagoly és a Boldogult úrfikoromban... romantikus emlékezéssel összefonódó asztal melletti párbeszédeiből egy múltba vesző és egy formálódó világ — a századforduló Budapest-jének tarka élete — elevenedik meg az olvasó előtt. Ritka művészi átéléssel. A sok élethű megfigyelés, az ellesett beszélgetésekbe rejtett megszépítő emlékidézés adja meg e művek különös hangulatát. Érezzük, nemcsak Józsiás — Krúdy újabb alakmása — mond búcsút a hajdani „szép időknék” (amikor még az emlékkönyvek voltak divatban), hanem maga az író is. S rögtön tegyük hozzá: új írói eszközökkel, más fogantatású romantikával, túldíszítettség nélkül. Az egykori dekorativitást a közvetlen megfigyelés líraisága váltja fel Krúdy „dércsípte remekeiben”. Joggal tekinti Sőtér István e két művet az újfajta ábrázolásmóddal birkózó Krúdy jellemző darabjainak, a kiválóan megszerkesztett (egy asztaltársaság beszélgetése köré szőtt) Boldogult úrfikorombant a városi élet legbensőségesebb kifejezőjének. A nagyváros jól megfigyelt és pontosan megrajzolt figuráinak egész galériája váltja fel a tízes évek ködlovagjait. Persze a módosult, letisztultabb írói hozzáállásból, stílusból sem hiányzik a látomás, mint ahogy a vörös postakocsi jelképezte csillogó romantikában, a „szép múlt idők virághullató őszében” is felfedezhető a realisabb életlátás.

Krúdy teljes életművének elemzése során derül majd ki a két-fajta (a hagyományos és a XX. század modern törekvéseivel rokon)

ábrázolási mód egymáshoz való viszonya, az, hogy ez a felfokozott líraiságú, gyakran zenei líketetésű próza nem egyhangú. Ha erősödő tendenciát is mutat a reálisabb szemlélet Krúdy művészetében, a további kutatás szempontjából lényegesnek tartom Szabó Ede észrevételét, mely szerint „Krúdyban szinte kezdettől fogva többféle »kísérlet« párhuzamos, egyidejű bontakozása vehető észre, s érlelődése sem egyoldalú: minden — egymással gyakran ellentétes — kísérlete megismétlődik, egyre magasabb művészi színvonalon“. Az utolsó évek novellái közül sem hiányoznak a lélek zaklatottságát sűrítő látomások, olykor a kísérteties képzettársítások sem. (Az egyik novellahős végignézi saját temetését.) Milyen megrettenve ébred színes álmából az öreg pincér, és a boldog álmokép után menynyire fájdalmasan dermesztő a valóság:

„Am ebben a percben Fridolin felébredt délutáni álmából, ott, a sötét ebédlő zugában. A tükörbe nézett. Arca veres volt, és a víz folyt róla. Mintha a másvilágról jött volna vissza. Most már biztosan elveszti kenyerét az Órában.“ (A pincér álma.)

Krúdy életében kiadott utolsó novellagyűjteménye, Az élet álom „az író sajátja“-ként jelent meg 1931-ben. (Az Utolsó szivar az Arabs Szürkénél kimaradt belőle.) E korszak novellái között olyanok vannak, mint A hírlapíró és a halál és a párja az Utolsó szivar az Arabs Szürkénél vagy A pincér álma. Keresetlen művészségükkel, az író rendkívül árnyalt jellemzőkészségével s a Krúdynál ritkán tapasztalt szigorú megszerkesztettségükkel nyűgöznek le. Ezekből a 20-as évek végén keletkezett helyzetképekből, vendéglői zsáner-novellákból teljesedik ki nagy regénye, a Boldogult úrfikoromban. „[...] Szindbád eltűnik, s nem is támad fel többé“ — Szauder e megállapítását tágabban is értelmezhetjük: egy új novellatípus kialakulását jelenti.

Kettőben egyazon történet két változatát írta meg.

„Széplaki Titusz hírlapírót halálra ítélte a Kaszinó igazgatósága, abban a szobában, ahol a kaszinótagok a bizalmas konferenciákat, becsületbíróságait, párbajtörvényszékeiket szokták tartani,

miután ebben a szobában valaha, Albert velszi herceg tiszteletére rendezett mulatságon végül pezsgősüvegekkel mentek egymásnak az urak, a cigányok kezéből kirántották a hegedűket és fúvókat, hogy azokkal is ütlegetjék egymást“ — indítja az első. Az „ellen-novella“ szükségesübb kezdőmondata ugyanilyen kategorikus:

„Az ezredesnek aznap agyon kellett lőni egy embert a Kaszinó megbízatásából, miután a velszi herceg látogatásáról elnevezett Angol-szobában így döntöttek az urak.“

Az egyikben a halálra készülő hírlapíró, a másikban a „végre-hajtással“ (a két indításból kitűnik: csak erről lehet szó) megbízott szemével, gondolataival mondja el (éli végig) a történet; pontosabban: az utolsó, illetve az utolsónak vélt napot, a felkészülést. (A párba-j leírására nem is kerül sor a novellában.) A hírlapíró „kellemesen“ akar búcsút venni az élettől: „társadalmi úriember“-ként, nagyvonalúan költekezik, s annyira megnő önbizalma, hogy végül ő lövi le az országos hírű mesterlövőt. Az ezredes épp az ellenkezőt teszi: „leereszkedik“ ellenfele általa elképzelt életrendjébe, annyira átélve a „halálraítélt“ helyzetét, hogy végül elhibázza a célzást — az áldozat ő lesz.

A cselekmény itt még kevésbé játszik szerepet mint a Szindbád-novellákban. Az alakok megjelenítésén, azoknak bizonyos — számukra szokatlan — helyzetekbe, lelkiállapotokba juttatásán van a hangsúly. A színtérből, a környezetből csak azt látjuk, ami szükséges a belső portréhoz, a két ember lelki átalakulásához.

Az író alig múlt ötvenéves ekkor. De a sok munka, az állandó éjszakázás, az idegeit erősen igénybe vevő életmód lassan aláássa egészségét. A Magyar Asszonyok Lexikona két évvel halála előtt 1931-ben már néhai íróként emlegeti; közben eladósodik, leteszi a vagyontalansági esküt („Rendbe jöttem az élettel. De nem önmagammal. Esküt tettem, hogy semmim sincs. Vajon lehet semmi-nélkül élni?“), végül — mert nem tud fizetni — kilakoltatási vég-zést kap, s óbudai lakásán kikapcsolják a villanyt.

Temetésén sokan ott vannak, csak a hivatalos szervek nem jelennek meg. Tisztelők, barátai, írók, művészek, nagyvárosi kisemberek, pincérek, zsokéék, hajdani dzsentrik kísérik el utolsó útjára. Kedves nótája Sárai Elemér híres cigányzenekara húrjain csendül fel utójára.

Hadd írjak ide néhány sort az Írók Gazdasági Egyesülete főtítkáranak, Supka Gézának búcsúszavaiból:

„Szindbád, álomhajós, hát erre a valóságra kellett ébredned? Ahelyett, hogy nálad előszobáztak volna kiadók minden sor kéziratodért, ahelyett Neked kellett segélyért odarestelkedni a hatalmasok színe elébe!

Szindbád, innen az utolsó hajód mellől tetemre hívom a magyar társadalmat, amely veszni hagyja az írókat, a magyarság élő lelkiismeretét.“

Krúdy felfedezése az utóbbi évtizedben gyorsult meg. Legjobb regényeivel párhuzamosan novelláit hét vaskos kötetben adták ki újra, köztük sok olyant, amelyek eddig egykori lapokban kallódtak. Néhány szép tanulmány is készült művészetéről, 1964-ben a Krúdyvilágba elkalauzoló gazdag dokumentum-gyűjtemény látott napvilágot, alig egy éve értő kutatója, Szabó Ede vállalkozott arra, hogy — művek és vallomások tükrében — közel hozza Krúdy Gyula rendkívül gazdag és sokáig eléggé mostohán kezelt életművét.

Számbavételéért és korszerű értékeléséért sokat kell még tennünk.

Szerény összeállításunkban csak ízelítőt adunk novellisztikájából. A lehetőségekhez mérten úgy próbáltam válogatni legjobb novelláiból, hogy egyben művészi eszközeinek az alakulását is érzékeltessem. Az előszóban — szem előtt tartva a sorozat jellegét — igyekeztem legalább vázlatosan áttekinteni Krúdy írói pályáját, írásművészetének alakulását.

KOZMA DEZSŐ